

Александар Гордић¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

УДК 1”20”
Претходно саопштење
Примљен: 15. 05. 2011.

СМИСАО И ПЕРСПЕКТИВЕ ФИЛОСОФИЈЕ У XXI ВЕКУ²

Сажетак: У овом излагању аутор се осврће на поједине главне одлике и дилеме савремене филозофије, разматрајући пре свега изворе и мотиве актуелних филозофских проблема, као и недоумице пред којима се налазе савремени филозофи. Указује се на разне тешкоће и у вези с одређивањем појма смисла, али и у вези с утврђивањем смисла филозофије као теоријске структуре и као активности, на основу чега се расправља о могућностима развоја филозофске мисли данас, у областима историје филозофије и теоријске и практичке филозофије. Језички, прагматички и социолошки обрт знатно су утицали на натурализацију и прагматизацију филозофских мерила и расправа, што је сагласно с фрагментаризацијом саме филозофије, али и тежњама за интердисциплинарношћу. Полазећи од преиспитивања смисла филозофије, изазов данашњег филозофског мишљења састоји се у комбинацији црпљења из традиције и одговора на текуће мотиве проистекле из природне, друштвене и духовне стварности.

Кључне речи: савремена филозофија, историја филозофије, језички обрт, прагматизација, натурализација, фрагментаризација

Ова врло уопштена тема изабрана је зато што се налазимо при крају прве деценије новог столећа, у којој се још не назире теме које ће у том веку преовладати. С једне стране, филозофија је једина „аутореферентна“ дисциплина, једина која се пита о свом сопственом смислу и сврси. Док нпр. уметник мора изаћи из уметности и постати теоретичар како би рефлектовао статус своје делатности и властити положај у њој, филозоф не само што не мора него ни не може иступити из свог домена да би промишљао вредност и тенденције филозофије. Штавише, управо је и његова обавеза да, осим питања на проблемском нивоу, непрестано има пред очима и метаниво, пошто се ставови с ове равни директно реперкутују на гледишта која ће се заузимати о супстанцијалним проблемима. Стога ће садашње излагање настојати да обједини и теоријску и практичку визуру, али и практичну/прагматичку, у том смислу да

¹ agordic@f.bg.ac.rs

² Предавање одржано на Дан филозофије 18. новембра 2009, на љубазни позив управника Одељења за филозофију Филозофског факултета у Нишу проф. др Србољуба Димитријевића, којем аутор искрено захваљује на указаном поверењу.

се назначе поједине области које би у данашње време биле занимљиве за филозофско истраживање.

Са друге стране, за својом инспирацијом и тежиштима испитивања филозофија у основи мора трагати унутар себе саме, иако поводе за рефлексију може налазити у природној, друштвеној, психичкој, духовној стварности. Према је и један од најспекулативнијих мислилаца говорио како је „филозофија своје време изражено у мислима“, исти Хегел је главнину актуалне, емпиријске реалности држао за ванвремену, ирелевантну за дух времена или епохе. У филозофији није пресудан материјал на који се примењују филозофски методи, него управо сама та оруђа или приступи, развијани (и критиковани) кроз историју филозофије. Отуда је, и када се разматра садашњост или будућност наше дисциплине, неопходно имати на уму прошлост, тј. оно из ње што и у наше данашње време може бити подстицајно и плодотворно.

У филозофији је тешко на поуздан начин разлучити питања изазвана споља и изнутра. Јер, и док расправљају о актуелним темама, као што су, рецимо, техничко-технолошка достигнућа, савремени историјски догађаји или друштвени ломови, или пак о односу филозофије према сродним подручјима стваралаштва, филозофи црпу мотиве из богате двоипомиленијумске баштине, али и из традиције других грана људске мисли. Повољна духовна клима за филозофско деловање не састоји се превасходно у обиљу тренутно доступних духовних садржаја, у знатнијој (квантитативној) продукцији нових дела (то је понекад чак и ометајуће, јер *embarras de richesse* уме и да отежава уочавање момената који су значајни и који ће оставити дубљег трага) – него у историјској прилици да се сагледају и протумаче они доприноси традиције који нису довољно валоризовани, који још нису исказали своје пуне потенцијале и од којих се сме очекивати да ће утицати на даље токове развоја.

Као главни аргумент за немогућност (натуралистички поиманог) на претку у филозофији обично се наводи околност да се филозофи вековима баве мање-више истим проблемима, не успевајући да их коначно (раз)реше, или макар покажу њихову умесност; тако се у филозофији непрестано понављају тзв. „вечна“ питања, попут оног: „Чему још филозофија?“ Додуше, оваква питања себи постављају (на колективном или индивидуалном плану) и научници који се баве хуманистичким и друштвеним наукама, налик социолозима, психолозима, историчарима; но, код њих оно укључује првенствено прагматичко претресање тема којима би се ваљало позабавити и није толико вредносно или макар телеолошки импрегнисано као што је то случај у филозофији. Наиме, у филозофији се намеће и питање смисла или сврхе самог утврђивања смисла, пошто одређење овог појма зависи од неке полазне концепције или становишта – смисао је у начелу увек подложен преиспитивању, а оно што би представници једног филозофског правца држали за адекватно осмишљавање ове категорије други би критиковали, или чак потпуно одбацивали; тако, док би егзистенцијалисти или фундаментални онтолози појам смисла интерпретирали на један начин (не дефинишући га прецизно), дотле би га, рецимо, постструктуралисти или когнитивни прагматисти потпуно порицали, а нпр. аналитички филозофи

упућивали на потребу за прецизним дефинисањем тог концепта (уз релативизовање и саме могућности његовог развојног, прецизног омеђања).

Ово сведочи колико о тешкоћама дисциплинарног обједињавања филозофских праваца, толико и о неопходности да се и у бројним зборницима, али и у практично свакој озбиљној књизи из филозофије, изнова претресају полазишта која су у наукама или у другим сегментима живота постулативно или историјски непобитно установљена. У филозофији се свако вредно дело мора заокупљати (пре)испитивањем самих начела, њиховим проблематизовањем у светлу нових увида. Наравно, ово је задатак и сваке револуционарне научне монографије, сваког превратничког уметничког дела или нпр. сваког утемељивача нове религије или култа. Но, док се у овим другим подручјима проблеми ипак решавају (макар на неки одређени рок или за изврстан контекст), у филозофији је свако претресање датог проблема уједно и његово редефинисање или превредновање – увек се проблему приступа из неког новог угла, уз модификацију почетних претпоставки, са другачијом констелацијом кључних појмова итд. То указује да колико сами проблеми предодређују становишта, толико и становишта одређују и преиначавају легитимне проблеме, тако да се преобликују и сама „вечна“ питања, тј. попримају другачији лик, зависно од супарничких гледишта која су на сцени.

Последњих деценија се многи жале на тзв. „кризу парадигме“ у филозофији, обележену оскудицом свежих, радикално нових идеја или позиција. Иако је у овом погледу филозофија слична и блиским пољима, попут лингвистике или економије, чини се да је оваква ситуација осетно тежа за филозофију него за емпиријске науке, пошто оне имају јасно дефинисан предмет и не зависе претежно од стања теоријске дебате. Међутим, непостојање консенсуса, с једне, и изостанак довољно стимулативних нових становишта, са друге стране, битно осиромашују филозофску дискусију и плурализам њених погледа своде на пуку разногласност, без чврстих тежишта или прикладно оцртаних линија расправљања. У наше данашње време изгледа да више нема знаменитих, оригиналних филозофских личности, али ни теорија – и они недавно преминули мислиоци који су важили као најутицајнији на савременој филозофској позорници (Рорти, Дерида, Бодријар) више су еклектички настројени него што би били налик творцима оригиналних филозофских концепција. Отуда се (као и крајем XIX века) изнова неодољиво намеће питање о крају филозофије – другим речима, постоји ли некаква алтернатива или назире ли се искорак из садашњег, не превише охрабрујућег положаја филозофије (са чиме је у вези и њена улога на духовној сцени и у друштвеном животу, нпр. у односу на уметност, религију или политику).

Да би се назначиле могућности развоја филозофске мисли у наше доба, ваља пре свега испитати одрживост традиционалне субдисциплинарне поделе филозофије, јер ако се савремени мислиоци баве филозофским разматрањем актуелних процеса рецимо (каква је глобализација) или све значајнијом улогом усавршених модерних средстава комуникације (попут интернета или интерактивне телевизије), очигледно је да такав ангажман пресеца (или интегрише)

устаљено омеђена поља философског рада. Наиме, није извесно да се кардинално новим феноменима, које философија има обавезу да промисли, може приступити из класично етаблираних перспектива, односно праваца.

Данас су јасно дошле до изражаја релативност и условност традиционалне, наслеђене субдисциплинарне поделе философије, а историјска разматрања је све теже одвојити од систематских или проблемских (и обратно). И приликом проучавања историје философије појављују се изазови две крајности: архиварског приступа и тежње према хиперактуелизацији – док овај први настоји да помно забележи *solā scriptura*, без темељитијег смисаоног повезивања с каснијим, а нарочито данашњим струјањима, дотле овај други стреми показивању да су у негдашњим замислима већ садржани практично сви погледи заступљени у данашњој философији. Требало би полазити од Хегеловог гесла да је историја философије философија сама, што онда природно води претапању историјског проучавања у проблематизовање и одмерено актуелизовање повесних учења. Уосталом, често се и историја књижевности претвара у књижевну критику или књижевну теорију, а сличан је случај и с историјом уметности и другим областима духовног стваралаштва.

Можда најкомплекснији проблем приликом изучавања историје философије састоји се у томе како процењивати историјски (или данашњи, актуелни) значај некадашњих учења – да ли према њиховом утицају на касније токове, према њиховом трагу у савременој философији (мерено нпр. бројем цитата) или пак према неким чисто когнитивним обележјима (обухватност, систематичност, аргументованост и слични квалитети). Као и у вези с историјом науке, појављују се проблеми установљавања континуитета и евентуалне кумулативности, због чега, посебно у философији, није увек јасно шта се може доводити у међусобну везу. Коначно, преостаје и философско-историјско питање о томе могу ли се из истраживања историје извести некаква предвиђања за будућност, јер многи правци, попут дијалектике или структурализма, приписују философији и својеврсну предиктивну моћ.

Чини се да је у теоријској философији најзначајнија дилема концептуализација наспрам перформативности, будући да се савремена (не само постмодернистичка) философија одриче сталних, заувек утврђених појмова и језичких оруђа, док философију (као, уосталом, и науку) посматра као једну од бројних дискурсивних пракси, без неких строго обавезујућих правила и канона. Зарад очувања идентитета философије, тј. њене особености у односу на друге области стваралаштва, ипак је неопходно, колико год било тешко, поставити границе реконцептуализације темељних појмова, коју намећу актуелни токови стварности. Осим тога, могло би изгледати да је развој философије у последњим деценијама потврдио кантовски примат практичног ума, боље речено, зависност теоријске философије од практичних увида. Напокон, ту је и проблем примењивости теоријске философије – у којим се подручјима и у којем обиму могу користити тековине класичних теоријских дисциплина, као што су епистемологија или методологија, које су и саме на неки начин ограниче примењене логике.

Коначно, у домену практичке философије стиче се утисак да нормативност уступа место обичајности, односно да се универзалистички осмишљена, начелна истраживања и аргументи донекле повлаче пред расуђивањима везаним за конкретне случајеве (било да је реч о етици, естетици или философској антропологији). Немогућност трансценденталног утемељења, као и у области теоријске философије, упућује на потребу измиривања аксиолошких начела и фактичких конвенција, па и суда јавног мњења, што све доприноси својеврсном „социологизовању“ или „психологизовању“ практичке философије.

Други круг проблемâ тиче се практичког силогизма саме философије, односно (могућности) њеног остваривања. Премда су многе философије изразито практички усмерене, то не значи нити да је философија у целини нужно практичка (многе философске оријентације изричито одбацују било какву практичку конотацију, легитимишући се као чисто теоријске) нити да философ има дужност да буде практички настројен. Уосталом, ваља разликовати теоријски, или интелектуални насупрот директном друштвеном ангажману, нпр. националном, политичком или чак банално странчарском. Овде би главни изазов био да се установи на који су начин теоријски, односно уопште философски увиди обавезујући или релевантни за практичко делање.

Као кључним тенденцијама или етапама, незаобилазно је извесну пажњу посветити и језичком, прагматичком и социолошком обрту, који обележавају прелаз од философије свести на савремену философију, која неминовно садржи одређену меру постмодернистичког релативизма. Они су пресудно утицали на главна струјања у данашњој философској мисли и у том погледу су практично све данашње оријентације (аналитичка философија, феноменологија, трансцендентализам, херменеутика итд.) претрпеле прилично сродну еволуцију, усмерену према флексибилизацији и контекстуализацији основних начела. У мањој или већој мери, у свакој се философској субдисциплини тематизује однос философије (тј. онтологије, етике, естетике итд.) и медијума језика – однос појмовне схеме и језичке реализације у философији није тек пуко терминолошко питање, него отвара проблем језика саме философије, тј. које су његове особености и на који начин се његов развој разликује од разгранавња вокабулара нпр. науке или уметности, где се фонд терминâ или спектар изражајних средстава стално и постојано умножава, док философија највећим дѐлом задржава своје стандардне, традиционалне термине, али уз промене њиховог значења.

Савремену философију обележавају натурализација и прагматизација нормативних критерија (логичко-епистемолошких, аксиолошких, естетичких), али се као још битније тенденције комплементарно с њом појављују, с једне стране, парцијализација (на све већи број посебних философија) и интер- или трансдисциплинарност, што је условљено настанком субдисциплина као што су, рецимо, философија генетике, спорта, интернета, слободног времена... (могло би се рећи да фрагментовано знање описује и тумачи фрагментовано биће, односно текућу распарчану, разломљену стварност – утолико се може сматрати да су теорија информација или кибернетика особене онтологије данашњег виртуелног света). Ова новонастала подручја истраживања (која би неки назвали и

„емпиријском философијом“) свакако намећу преплитање проблематике и претпоставки с емпиријским наукама, не само социологијом, психологијом или лингвистиком, него и природним наукама, односно њиховим специјалностима. Представљају ли ова подручја трајно одступање од философске традиције или су пак привремене моде, тек остаје да се види, али ће она свакако бити мисаони изазов или подстицај у наредним деценијама.

Ово стање је везано и за прагматичке интересе у бављењу философијом и избору тематике – ако се настоје успоставити еминентно когнитивна мерила на основу којих би се процењивао значај одређених философских проблема или праваца (на супрот Фихтевој максими да свако бира философију према томе какав је човек), неопходно је навести разлоге за прихватање управо неког одређеног скупа критерија око којег би се сагласили представници свих оријентација. Међутим, у време краја „великих прича/метанарација“ и одустајања од утемељења не само што наступа сумња у смисао бављења философијом него ни традиционални стандарди философског рада више нису неупитни. Пресудна тешкоћа се огледа у томе што се у рекапитулацији и просуђивању философије XX века (а то је увек изазов *fin de siècle*, када ваља начинити ретроспективу) практично мора полазити од таквих мерила која су још у настајању и која ће важити у тек започетом столећу (и миленију). Могуће је да „философија никад није тамо где ћемо је наћи“ (Жан-Лик Нанси), па се данас заострено намеће питање: где се може или сме очекивати да ће се наћи плононосан извор философског промишљања? Одрицање од захтева за коначним, крајњим утемељењем, чини се, оставља извесну празнину у философским стремљењима, док, са друге стране, падање у засенак фундаменталних питања, уз умножавање емпиријски мотивисаних промишљања, доводи до опадајућих (квалитативних) приноса (Сејев закон), јер се ствара представа да тако настали увиди све више наликују емпиријским сазнањима, те да самим тим нису философски занимљиви.

Најзад, вратио бих се на тему могућности говора о јединственом смислу философије – о томе да ли би се могао (и да ли би требало) успоставити консенсус о циљу или сврси бављења философијом у нашој савремености. Свакако, на философима је да промишљају и проблем могућности говора о обједињеном, непроблематичном смислу ма којег деловања, а не само философије. За разлику од других активности, поготово оних практично/прагматички намењених, којима се неко може бавити без запитивања о њиховом крајњем смислу, питање свог смисла философ(ија) мора непрестано покретати изнова, пошто његова тематизација зависи од свих поенти до којих се доспева током истраживања.

Не претендујући да пружим чак ни наговештаје за одговор на такво питање (мада је често продуктивније развијати сáмо питање него трагати за коначним одговором), при крају бих проблематизовао управо фиксност, тј. једнозначну одредивост појма смисла. И појам смисла уопште и смисао појединачних феномена имају временску димензију – телеолошки ланци увек изгледају различито када се посматрају *ex ante* и *ex post*, а тиме се редовно отвара

и могућност за претходна или накнадна читавања смисла. Отуда је свако одређење смисла, па и смисла философије (било као појмовно-теоријске структуре, било као праксе или активности), неминовно осуђено на вишесмисленост и ревизибилност, тако да свака нова философија или свако изворно становиште мора изнова дефинисати и смисао философије у целини, али и сопствени смисао, с обзиром на контекст или положај међу другим правцима.

Ово излагање, с обзиром на околност да су дотакнуте бројне недоумице у вези с тренутним статусом философије, вероватно није било довољно систематично и укључивало је неизбежну дифузност. На самом крају ми преостаје да, уз захвалност на пажњи, констатујем како је ово једна од, на жалост, врло ретких прилика за међусобну сарадњу два факултета, односно одељења за философију. Надам се да ће убудуће облици заједничких философских активности бити знатно разноврснији и да ће се тиме допринети стварању јединственије философске заједнице у нашој средини (што има не само теоријске, него и практичне импликације, у смислу увећавања утицаја наше професије у јавности, у чему би требало да се угледамо на неке друге, па и блиске струке).

Aleksandar Gordić

THE SENSE AND PERSPECTIVES OF PHILOSOPHY IN 21st CENTURY

Summary: In this presentation the author reviews certain main features and dilemmas of contemporary philosophy, discussing, before all, origins and motives of actual philosophical problems, as well as perplexities that affect philosophers of today. Various obstacles are pointed out about determining the concept of sense, but also about establishing the sense of philosophy as a theoretical structure and as an activity; and, on that basis, potentials for the development of the philosophical thought of nowadays are delineated, in the domains of history of philosophy and of theoretical and practical philosophy. The linguistic, pragmatic and sociological turns have influenced widely the naturalization and pragmatization of philosophical criteria and debates, which is in accord with the tendency towards fragmentarization of philosophy itself, as well as with its aspirations towards interdisciplinarity. Starting from a re-examination of the sense of philosophy itself, a challenge of today's philosophical thought consists in a combination of drawing upon tradition and responding to current motives deriving from natural, social and spiritual reality.

Key words: contemporary philosophy, history of philosophy, linguistic turn, pragmatization, naturalization, fragmentarization

